

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

SEBEVRAŽDA U PLATÓNA A ARISTOTELE
BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha, 2023

Tereza Lichancová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala své vedoucí bakalářské práce Mgr. Janě Kružikové, Ph.D. za vstřícnost, trpělivost a cenné rady při zpracování této práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval/a samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 2. 5. 2023

.....

podpis

Anotace

Bakalářská práce “Sebevražda u Platóna a Aristotela” prezentuje a komparuje pohledy na sebevraždu těchto dvou významných filosofů. Tato práce je dosud chybějícím přehledem jejich postojů k tomuto tématu. Jsou zde prezentovány důvody zakazující sebevraždu, ale i okolnosti, které tento akt mohou ospravedlnit. Platónovy a Aristotelovy názory jsou porovnávány i s dalšími významnými mysliteli a proudy, zabývající se tématem sebevraždy.

Klíčová slova: sebevražda, Platón, Aristotelés, smrt, smysl, žití.

Annotation

The bachelor's thesis "Suicide at Plato and Aristotle" presents and compares the views on suicide of these two important philosophers. This thesis is so far missing overview of their attitudes towards this topic. Reasons forbidding suicide are presented here, as well as circumstances that can justify this act. Plato's and Aristotle's views are also compared with another important thinkers and currents dealing with the topic of suicide.

Key words: suicide, Plato, Aristotle, death, meaning, living.

Obsah

Úvod.....	6
1 Sebevražda u Platóna.....	8
<i>1.1 Faidón.....</i>	<i>9</i>
<i>1.2 Obrana Sókrata.....</i>	<i>16</i>
<i>1.3 Zákony.....</i>	<i>20</i>
2 Sebevražda u Aristotela.....	22
<i>2.1 Etika Nikomachova.....</i>	<i>23</i>
<i>2.2 Etika Eudémova.....</i>	<i>26</i>
3 Komparace.....	28
Závěr.....	34
Seznam literatury.....	37

Úvod

Podle Cambridge dictionary se sebevražda definuje jako „the act of killing yourself intentionally“, tedy úmyslné zabití sebe sama. Slovo „vražda“ má ale stejnou definici, pouze s tím rozdílem, že se jedná o úmyslné zabití někoho jiného. Definice sebevraždy je tudíž problematická, protože se předpokládá, že pokaždé, když se nějaký jedinec rozhodne zabít, spáchá tím vraždu. Pokud sebevraždu a vraždu stavíme na stejnou úroveň, považujeme ji za něco hanebného a nemorálního. Neměl by ale být pojmu sebevražda ponechán větší prostor? Měli bychom rozlišovat mezi nemorální sebevraždou a případy, kdy je možné sebevraždu ospravedlnit?

Téma Sebevražda u Platóna a Aristotela jsem si vybrala pro jeho kontroverzi a možnost uchopení této myšlenky z více úhlů. Můžeme dohledat práce věnující se tématu sebevraždy, smrti, Platónovi i Aristotelovi, ale v českém prostředí chybí práce prezentující ucelený pohled Platóna a Aristotela na akt usmrcení sebe sama.

Cílem mé bakalářské práce bude sledovat a porovnat, jak pojednává o tématu sebevraždy Platón a Aristotelés. V bakalářské práci proto budou rozebrány příslušné pasáže z Faidóna, Obrany Sókrata, Zákonů, Etiky Eudémovy a Etiky Níkomachovy. Bude vymezen pojem sebevraždy u Platóna a Aristotela, pojednáno o nutnostech, za nichž je sebevražda ospravedlnitelná, a vyložen vztah sebevraždy a vraždy. Dále bude vyložen Platónův a Aristotelův výklad toho, co činí život hodným žití. V závěru práce bude uvedeno srovnání postojů nejen obou filosofů, ale i komparace s křesťanskou tradicí zastoupenou sv. Augustinem, stoickou filosofií a komparace s novodobějšími pohledy v podání Immanuela Kanta a Tomáše G. Masaryka. Společně se Sókratovou smrtí budou porovnány i příklady dalších kontroverzních „sebevražd“.

Pro snadnou orientaci a pochopení jsou kapitoly pojmenovány podle primárních zdrojů, ze kterých budu čerpat. Prezentovány zde ale budou pouze ty pasáže, které považuji za důležité, pro téma mé práce. Každá z kapitol obsahuje stručný úvod a otázky, na které bude daná kapitola postupně odpovídat. Stejně tak se v závěru každé kapitoly nachází shrnutí nejdůležitějších bodů, jež byly zjištěny.

V kapitolách věnovaných Platónovým textům budu pomocí jejich interpretace předkládat jeho názor na akt sebevraždy. Zodpovězeny budou následující otázky: Jak se Platón dívá na sebevraždu? Je možné sebevraždu omluvit či dokonce doporučit? Proč není třeba se smrti bát? Je duše nesmrtelná? Měli bychom již za života pečovat o svou duši? Jak

podle Platóna vypadá dobré žití? Dá se Sókratova smrt považovat za sebevraždu? Jak Platón vnímá vraždu?

V kapitolách věnovaným Aristotelovi, taktéž rozeberu pasáže, které se týkají tématu mé práce. Zaměřím se na následující otázky: Jak Aristoteles vnímá sebevraždu? Je podle něj možné v některých případech sebevraždu ospravedlnit? Kdy je podle Aristotela sebevražda statečná a kdy zbabělá? Co podle Aristotela znamená dobré žití? Kdy jedná člověk dobrovolně a kdy nedobrovolně?

Ve třetí části práce, budu komparovat pohledy obou filosofů. Dále bude tento starověký pohled porovnán s křesťanskou tradicí, stoicismem a současnou dobou reprezentovanou Immanuelem Kantem a Tomášem G. Masarykem. V poslední řadě budou rozebrány a porovnány známé „sebevraždy“ Sókrata, Jana Husa a Jana Palacha.

1 Sebevražda u Platóna

Platón odsuzuje, jakoukoli nepřirozenou a násilnou smrt.¹ Pro pochopení jeho pohledu na sebevraždu jsem si vybrala tři z jeho spisů: *Faidón*, *Obrana Sókrata* a *Zákony*. Z každého spisu představím pasáže související s tématem mé práce.

V kapitole *Faidón* zjistíme, z jakého důvodu není člověku dovoleno se zabít. Zároveň se ale ukáže, že existují jisté výjimky, kdy je sebevražda podle Platóna přípustná. Prostřednictvím Platónova učitele a zároveň literární postavy Sókrata se ukáže, že není třeba se smrti bát. Zjistíme, že smrt je vlastně jediný způsob, jak se dá nabýt skutečné pravdy a moudrosti, protože tělo je v tomto poznávání překážkou. Dále si ukážeme, jaké jsou důkazy nesmrtnosti duše, a proč je vlastně důležité se o duši starat již během života tak, aby po smrti byla co nejlepší. V závěru kapitoly rozebereme Sókratovu smrt vypitím jedu a budeme polemizovat nad tím, zda se dá považovat za sebevraždu.

Kapitola pojmenovaná podle Platónova dialogu *Obrana Sókrata* opět předkládá důvod, proč není třeba se smrti bát a proč není dobré lpět na životě. Také zde zjistíme, co podle Platóna znamená dobré žití.

V *Zákonech* pak nalezneme Platónovo jasné vyjádření o sebevraždě. Zjistíme, jak se má podle něj správně naložit s tělem sebevraha. Nachází se zde i pasáž, kdy Platón sebevraždu přímo doporučuje. Kromě sebevraždy se budeme věnovat i jeho vyjádření k vraždě a zvláště vraždě příbuzných.

¹ VIEWEGH, Josef. *Sebevražda a literatura*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, 1996. s. 16. ISBN 8085880105.

1.1 Faidón

Platónovo pojetí usmrcení sebe sama, zvláště pak právě v dialogu Faidón, bylo užíváno jako dobrý důvod k ospravedlnění sebevraždy.² Dialog pokládám za výchozí spis, co se týče Platónova názoru na sebevraždu, smrt a duši. Proto jsem se rozhodla o tomto dialogu pojednat šířeji. Věnuji se těm pasážím, které pokládám za důležité pro mou práci. Zaměřím se na důvody, proč je sebevražda nepřípustná, proč není třeba se bát smrti, a proč je třeba již za života pečovat o duši. Dále se zaměřím na důkaz o nesmrtelnosti duše a v závěru budu uvažovat nad tím, zda se dá Sókratova smrt považovat za sebevraždu či nikoli.

V tomto dialogu vystupuje Platónův učitel Sókrates, který je v tuto chvíli již odsouzen athénským soudem k smrti vypitím jedu, bolehlavu, za to, že kazí mládež a zakládá nová božstva. Svě poslední chvílky tráví obklopen svými přáteli. Rozmlouvá s nimi svým typickým štiplavým a z nepravdy usvědčujícím stylem. Pozoruhodné je, že je po celou dobu rozpravy až do úplného konce klidný a smířený, což je poněkud neobvyklé chování někoho, kdo má být zanedlouho popraven. Vyzývá zde, své přítomné přátele i ty, kteří mají o filosofii zájem, aby jeho jednání následovali. Zároveň ale klade důraz na to, že sami se usmrtit nesmí.³

Zmínku o sebevraždě lze nalézt hned ze začátku díla, kdy se Kébes, jeden z přítomných přátel, táže Sókrata: „Z kteréhopak asi důvodu říkají, že není dovoleno sebe sama zabíjeti, Sókrate? Já jsem slyšel ..., že se to nesmí dělat; ale určitě jsem o tom od nikoho nikdy nic neslyšel.“⁴ Na to Sókrates začíná svůj výklad tím, že by bylo zvláštní, kdyby za každých okolností bylo pro člověka lepší žít, nežli zemřít. Pokud se tedy zaměříme na ty, o kterých se říká, že je pro ně lepší zemřít, bylo by zvláštní, pokud by to nemohli učinit sami, a museli by čekat na to, až je zabije někdo jiný.⁵ Sókrates Kebétovi vysvětluje, že člověk je na světě v jakémisi vězení a je mu zapovězeno z tohoto vězení utíkat. Jiný překlad této skutečnosti nabízí Špinka v knize *Duše a zlo v dialogu Faidón*. Hovoří o tom, že lidé jsou na strážci či předsunutě hlídce.⁶ Sókratovi se to ale zdá dobré, jelikož jsme takto pod ochranou bohů. Jsme v podstatě božím majetkem. Podle tohoto

2 RIST, John M. *Stoická filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 1998. s. 243. ISBN 80-86005-06-5.

3 ŠPINKA, Štěpán. *Duše a zlo v dialogu Faidón: duše a řeč I*. Praha: OIKOYMENH, 2009. s. 22. ISBN 978-80-7298-423-7.

4 Phd. 61e.

5 Tamtéž, 62a.

6 ŠPINKA, Š. *Duše a zlo v dialogu Faidón: duše a řeč I*, s. 23-24.

dialogu je spáchání sebevraždy nezákonné, protože si tak člověk přivlastňuje to, co náleží pouze bohům.⁷ Dále přirovnává člověka k čeledi. Kebés by také jistě nebyl nadšený, kdyby se někdo z jeho čeledi usmrtil, aniž by to Kebés chtěl, a jistě by ho za to potrestal. Člověk tedy sám sebe usmrtit nesmí, pokud mu to bohové nepřikážou.⁸ Zákaz sebevraždy „se odvozuje z toho, že jsme služebníky bohů, podílíme se na oduševňování a utváření kosmu a z této služby nesmíme vzhledem k její nezastupitelnosti utíkat.“⁹ Sókrates se domnívá, že rozumný člověk by od svých pánů bohů dobrovolně neutíkal, jelikož jsou to nejlepší pánové na světě a od dobrého pána se neutíká. Pouze nerozumný člověk by se radoval ze smrti. Znamená to tedy, že by filosofové byli nerozumní? Míří se tím na Sókrata a na fakt, že bere svůj odchod s takovou lehkostí.¹⁰

Jedna věc tu ovšem zůstává nevyjasněná. To, že člověk sám sebe nemá zabíjet, je jednoznačné. Sókrates ale sám říká, že je to vlastně možné v případě, kdy mu bohové sešlou nějakou nutnost, tak jako se to stalo jemu. Z to vyplývá, že on sám svou smrt za sebevraždu považuje. Proč je tomu tak, není známo.¹¹ Platón se pravděpodobně domníval, že takové situace, kdy se tedy člověk zabít může, budou snadno rozpoznatelné.¹²

Sókrates začíná svůj výklad o tom, proč se smrti nebojí. Věří, že muž, který se ve svém životě věnoval filosofii, se smrti bát nemusí a až zemře, čeká ho něco dobrého. Také tvrdí, že je nesmysl, aby se filosofové zabývající se smrtí v podstatě celý život, právě smrti, báli.¹³

Je zde podán výměr smrti. Smrtí se míní odloučení duše od těla. Filosof je člověk, který nemá zájem o povrchní záležitosti, jakými jsou materiální věci. Dokonce ale ani o rozkoš, jídlo či pití. Od fyzických nástrah života se snaží oprostit a obrací se směrem k duši.¹⁴

Sókrates dále vysvětluje, proč je při nabývání pravdy a moudrosti zapotřebí se odpoutat od smyslových vjemů. Smysly nám mohou být při poznávání pravdy překážkou, a proto je lepší se od nich co možná nejvíce oprostit. Tělo je v poznávání jsoucen rušivým elementem.¹⁵ Jestliže je tělo překážkou skutečného poznání, pak tedy zřejmě není žádná

7 RIST, J., *Stoická filosofie*, s.244.

8 Phd. 62b.

9 ŠPINKA, Š. *Duše a zlo v dialogu Faidón: duše a řeč I.*, s. 180.

10 Phd. 62d-63a.

11 RIST, J., *Stoická filosofie*, s. 244

12 Tamtéž, s. 245.

13 Phd. 63e-64a.

14 Tamtéž, 64c-e.

15 Tamtéž, 65a.

možnost, jak za živa poznání dosáhnout. Jediný způsob, jak je to možné, je po smrti, kdy se duše od těla konečně oprostí. To ale člověk rozhodně nemůže udělat sám. Pouze na božský popud.¹⁶

Přítomní se zabývají tím, odkud se vlastně berou duše: „Zkoumejme to tedy asi takto, zdali jsou duše zemřelých v Hádu, či ne. Nuže jest jisté staré vypravování, na něž se pamatujeme, že tam duše žijí, když odsud přijdou, a zase sem opět přicházejí a opět vznikají z těch, kteří zemřeli.“¹⁷ Zde je popsán Sókratův argument, že opačné vzniká z opačného. Údajně vše, co má nějaký opak, nutně vzniká právě z onoho opaku. Například, pokud se předmět zvětší, nutně se tak stalo s předmětem, který byl předtím menší a naopak. Rychlejší vzniká z pomalejšího a silnější ze slabšího. Z těchto dvojic opaků je pak vždy jedna větší a jedna menší. Jedné věci přibývá a druhé ubývá. Sókrates se táže, co je tedy opakem žití, když spánek je opakem bdění. Společně dojdou k závěru, že z mrtvého vzniká živé a naopak. Toto považují za dostatečný důkaz toho, že duše jsou v Hádu (v podsvětí) a také odtamtud přicházejí. To, že existuje něco jako umírání, je naprosto zřejmé a nedá se o tom pochybovat. I umírání má svůj protiklad a tím je tedy ožívování.¹⁸

Dále se probírá důkaz o preexistenci duše. Jestliže je pravda to, co Sókrates již dlouhodobě tvrdí, že učení se něčemu je vlastně jen rozpomínání a že duše již vše nahlédla před vstupem do těla, ale okamžikem narození vše zapoměla, pak se nedá pochybovat o tom, že duše existuje již před narozením.¹⁹ Úkolem člověka je tedy postupně se rozpomínat. Tento argument ale dokazuje jen preexistenci duše, nedokazuje existenci duše po smrti.

Duše je za života znečišťována tím, jak „srůstá“ s tělem. Smrtí, jak už bylo zmíněno výše, Platón míní oddělení duše od těla. Samotnou smrtí se ale duše neočistí, proto je potřeba začít s očišťováním již během života. Pokud se tak nestane, musí být duše očištěna posmrtnými tresty.²⁰ Sama o sobě je duše neviditelná, ale je znečišťována příměsí země. Taková znečištěná duše se po smrti potlouká v blízkosti hrobů a bere na sebe podobu přízraků. Po smrti zkrátka nedošlo k úplnému odloučení viditelného a neviditelného. Takto si po smrti počínají duše špatných lidí, které jsou trestány za svůj dosavadní život a jsou odsouzeny k bloudění. Například labužníci, pijáci a chlípníci jsou stahováni do těl tvorů

16 Phd. 66e-67a.

17 Tamtéž, 70c.

18 Tamtéž, 70d-71e.

19 Tamtéž 72c-73a.

20 ŠPINKA, Š. *Duše a zlo v dialogu Faidón: duše a řeč I.*, s. 179.

s podobnými vlastnostmi, například oslů.²¹ Nepochybně k takto znečištěným duším patří i duše sebevraha. Samozřejmě jen takového, který se zabije bez dobrého důvodu. Duši filosofa se ale toto stát nemůže, ta se reinkarnuje do tvorů krotkých a pospolitých, jako jsou například včely, vosy či mravenci.²² „Zákaz sebevraždy tedy jednak vyplývá ze specifické povahy poskvrny naší duše zlem a z rozlišení mezi očistou duše od tohoto zla a jejím oddělením od těla ...“²³ Duše se během života připodobňuje tělu a považuje tak za pravdu a pravou skutečnost tělesné, nikoliv ideje.²⁴

Přátelé se Sókrata dále bojí ptát, jelikož se obávají špatné nálady. To by se logicky předpokládalo u člověka, který má zanedlouho dobrovolně spáchat sebevraždu. On si ale zachovává optimismus a přirovnává se k labutím, které zpívají před smrtí. Pták přece nezpívá, když má nějaký nelibí pocit, například když má hlad. Tvrdí o labutích, že jsou to Apolónovi služebníci a dopředu se radují z toho, co je po smrti čeká v Hádu.²⁵

Jelikož se Sókratův výklad neseťkává s pochopením, přítomní zkouší přirovnáním duše k harmonii a tkalci dokázat její smrtelnost. Simmias přirovnává duši a tělo k harmonii a lyře. Harmonie je stejně jako duše něco neviditelného a božského, a lyra tedy stejně jako tělo něco hmotného a zemitého. Duše má být jakousi harmonií těla. Předpokládá se, že když někdo zničí lyru, zanikne s ní i její harmonie. Nepřetrvá déle a nevtělí se do další lyry.²⁶ Pokud by se dala duše přirovnat k harmonii, znamenalo by to, že je smrtelná.

Kébéš souhlasí s tvrzením, že duše existovala ještě před narozením, ale není přesvědčen o tom, že se duše po smrti ještě někde nachází a důkazy jsou pro něj nedostačující. Zároveň ale souhlasí s tím, že duše je něco víc než tělo. Přirovnává duši ke tkalci. Tkadlec v tomto přirovnání představuje duši a roucha která ušije, jsou těla. Takový tkadlec obnosí spoustu rouch, tak jako duše vystřídá spoustu těl. Pokud by byla duše přirovnána ke tkalci, znamenalo by to, že sice utká několik rouch, ale nakonec stejně zemře. Tak jako i duše může vystřídat několik těl, ale nakonec zanikne, protože střídáním těl duše trpí.²⁷

21 Phd. 81b.

22 Tamtéž, 82b.

23 ŠPINKA, Š. *Duše a zlo v dialogu Faidón: duše a řeč I.*, s. 180.

24 Tamtéž.

25 Phd. 84e-85b.

26 Tamtéž, 85e-86b.

27 Tamtéž, 87b- 88b.

Dále Sókrates obhajuje svá tvrzení a vyvrací mínění ostatních. Sókrates vysvětluje, v čem se harmonie liší od duše. Duše se může vzepřít požadavkům těla, ale harmonie se strunám nevzepře. Duše může rozhodovat o tom, co tělo udělá, ale harmonie nikoliv.²⁸

Na Sókratovu otázku, co tělo oživuje, dostává odpověď, že duše. Kdykoliv tedy duše obsadí nějaké tělo, přinese mu život. Opakem života je smrt. Pokud duše přináší život, smrt nikdy nepřijme. Tak jako se přítomní shodli, že to, co nepřijímá, spravedlivé je tedy nespravedlivé, tak to, co nepřijímá smrt, je nesmrtelné. Duše navíc nikdy nemůže mít účast v něčem, co je opakem života. Tato tvrzení přítomní již považují za dostatečný důkaz o nesmrtelnosti duše.²⁹

Kdyby po smrti již nic nebylo a kdyby smrt znamenala odloučení se od všeho, znamenalo by to, že zlí lidé se smrtí zbaví všeho špatného. Jelikož se ale dokázalo, že duše je nesmrtelná, je jasné, že cílemžití je činit duši co nejlepší. Když po smrti půjde taková duše do Hádu, vezme si sebou pouze vzdělání a výchovu.³⁰ „Když pak přijde, kam přicházejí i ostatní, jestliže to je duše neočistěná a udělala něco nečistého- buď se dopustila nespravedlivých vražd, nebo spáchala nějaké jiné takové věci, ... té se každý vyhýbá a straní se jí a nikdo ji nechce být ani společníkem cesty ani vůdcem, nýbrž sama bloudí, stíhána všemi nesnáze, až se naplní jisté časy, po jejichž příchodu je nutností zanášena do příbytku pro ni vhodného.“³¹ Tady je více než zřejmé, co podle Platóna duši sebevraha po smrti čeká. V Hádu se jí nedostane milého přivítání a až se naplní její čas plný strastí, přijme takové tělo, které duši sebevraha náleží. Člověk má tedy udělat v životě všechno pro to, aby v sobě pěstoval moudrost a ctnost, jelikož po smrti se bude mít nesrovnatelně lépe v porovnání s tím, kdo vedl nezřízený život, holdoval tělesným slastem a životnímu pozlátku.³²

V závěru dialogu již Sókrates pije jed. Hojně se polemizuje o tom, zda se dá Sókratovo vypití bolehlavu považovat za sebevraždu. Sebevraždu vnímám jako záměrné usmrcení sebe sama. Jelikož Sókrates vypil jed v podstatě dobrovolně, mohlo by se zdát, že se o sebevraždu skutečně jedná. Píše se zde ale o zřizenci, který odsouzenec na rozkaz úřadu vybidne vypít jed.³³ V případě, kdy je odsouzený nucen vypít jed, je vlastně postaven

28 Phd. 94b-d.

29 Tamtéž, 105c-e.

30 Tamtéž, 107c-107d.

31 Tamtéž, 108b-c.

32 Tamtéž, 114d-e.

33 Tamtéž, 116b.

do role popravčího. Popravu katem bychom sebevraždou jistě nenazývali.³⁴ Jelikož vypití jedu jednoznačně není dobrovolné a stane se tak na pokyn úřadu, jedná se o formu trestu smrti, nikoliv záměrné usmrcení sebe sama. Z tohoto důvodu Sókratův čin nepovažuji za sebevraždu.

Možné poznámky, že Sókrates zemřel vznešenou a důstojnou smrtí, a sebevražda je hanebná a nedůstojná, ovšem komentuje R. G. Frey: skutečnost, že Sókrates zemřel vznešenou a důstojnou smrtí prý neukazuje, že nespáchal sebevraždu, ale spíše to, že sebevražda nemusí být hanebná a nedůstojná.³⁵

Může se zdát, že existují dva druhy sebevraždy, z nichž jeden je ospravedlnitelný, jako v případě Sókrata, a druhý odsouzení hodný a nemorální.³⁶

Co se může zdát matoucí je pouze Sókratův přístup. Odsouzený na smrt s největší pravděpodobností nebude v takovém souladu s rozhodnutím, kdežto Sókrates ochotně spolupracuje. Dokonce se může zdát, že se snaží smrti přiblížit dříve, než je nutné. Vysvětluje to tak, že pokud by ještě vyčkával nebo svůj život záměrně prodlužoval, byl by sám sobě pro smích, že lpí na životě, když mu už stejně mnoho času nezbyvá.³⁷ Sókrates s nevídaným klidem vyslechne instrukce, chopí se jedu, pomodlí se k bohům a bez mrknutí oka jed vypije.³⁸

V této kapitole se ukázalo, proč se člověk nesmí zabít, zároveň ale také proč není dobré lpět na životě. Dále se ukázalo že duše je nesmrtelná a je třeba se o duši starat již za života, aby po smrti byla co nejlepší.

Zákaz sebevraždy se dá shrnout dvěma argumenty:

- 1) Lidé jsou na světě v jakémisi vězení, ze kterého se sami nesmí osvobodit.³⁹
- 2) Člověk je v podstatě majetkem bohům, a tedy nepřísluší mu jednat proti jejich vůli.⁴⁰ Vzít si život by znamenalo převzít kontrolu nad sebou samým. To je ale nepřípustné, protože pouze bohové mají kontrolu nad lidským počínáním.

34 RIST, J. *Stoická filosofie*, s. 244.

35 SHERSHOW, Scott Cutler. *Deconstructing dignity: a critique of the right-to-die debate*. Chicago: The University of Chicago Press, 2014. s.102. ISBN 9780226088266.

36 RIST, J. *Stoická filosofie*, s. 244.

37 Phd. 117a.

38 Tamtéž, 117b-c.

39 ŠPINKA, Š. *Duše a zlo v dialogu Faidón: duše a řeč I.*, s. 23.

40 Tamtéž, s. 24.

Sókrates také vyjadřuje dva argumenty, proč není třeba se smrti bát:

- 1) To, s čím se setkáváme prostřednictvím našeho těla, není to jediné, s čím se můžeme setkat. Po smrti prý máme přístup k něčemu lepšímu.⁴¹
- 2) Druhý argument konkretizuje první: „Ten, kdo strávil svůj život ve filosofii, se smrti nebojí, nýbrž má dobrou naději, že po smrti se mu dostane největších dober.“⁴²

41 ŠPINKA, Š. *Duše a zlo v dialogu Faidón: duše a řeč I.*, s. 24.

42 Phd. 63e9-64a2.

1.2 Obrana Sókrata

Co se sebevraždy týče, z tohoto spisu se mnoho vyčíst nedá. Nachází se zde ale několik pasáží o smrti a o trestu uloženém Sókratovi. Tyto pasáže rozeberu a zároveň představím pasáž z jiného dialogu, kde Platón prezentuje své myšlenky o dobrém životě, tedy za jakých okolností stojí za to žít.

Platónovo dílo obrana Sókrata pojednává o Sókratově obhajobě před athénským lidem. Sókrates byl obžalován jistým Melétem z kažení mládeže a zavádění nových božstev. Zvláštností je, že se jedná o Sókratův monolog, oproti ostatním Platónovým dialogům. Dílo je psáno stylem, kdy se čtenář staví do role soudce a uvažuje nad tím, zda Sókrata poslat na smrt či nikoliv.⁴³ Text je rozdělen na 3 Sókratovy řeči.

V první části své promluvy Sókrates opakuje obžalobu a kritizuje sofisty. Nesouhlasí především s tím, že jejich řeči nejsou založeny na pravdě, ale jen na domnělém vědění, že jim nejde o to nalézt pravdu, ale snaží se přesvědčit posluchače a vzbudit u nich lítost. Hovoří o tom, jak vedl rozpravy se všemi možnými “moudrými” politiky, básníky i řemeslníky, aby se ukázalo, že nikdo z nich vlastně nic neví. Jedině Sókrates je ochoten si připustit, že nic neví, a to z něj dělá nejmoudřejšího muže. Dále Sókrates mluví k Melétovi svým typickým sókratovským dialogem. Také zde vysvětluje, proč se nebojí smrti.

Druhou část své řeči pronáší Sókrates poté, co byl soudci shledán vinným. Sám je překvapený těsným výsledkem, jelikož čekal, že bude odsouzen jednoznačně všemi. Ironicky si navrhuje jako alternativní trest stravování v prytaneiu, jelikož za to, co mu ostatní vyčítají, on by se takto odměnil.

Třetí část své řeči pronáší Sókrates poté, co se soudci shodli na výši trestu- potom, co byl odsouzen k smrti. Pokud by se ale rozhodl hrát Athéňanům na city, mohlo to dopadnout jinak. Znovu zdůrazňuje, že se smrti nebojí, protože právě ta nakonec může být to nejlepší, co člověka potká.

Jak uvádí František Novotný v Předmluvě k Obráně Sókrata, “Platónova *Obrana Sókrata* není svým myšlenkovým obsahem ohlas skutečné obrany Sókratovy. Ani to vůbec není obrana v pravém smyslu toho slova; vlastní odpověď na žalobu je v ní až ironicky

⁴³ JINEK, Jakub. *Platónova Obrana Sókrata*. Praha: OIKOYMENH, 2016. s. 131. ISBN 978-80-7298-228-8.

odbyta. Platón v ní ukazuje na Sókratově osobě, jaký úkol i jaký úděl má ve společnosti filosof⁴⁴.

Sókrates se vyjadřuje ke smrti: “Neboť báti se smrti, občané, není nic jiného než domnění moudrosti bez moudrosti skutečné; je to totiž domnělé vědění o věcech, o kterých člověk neví. Neboť nikdo neví o smrti ani to, zdali snad není pro člověka ze všeho největší dobro, a lidé se jí bojí jako by dobře věděli, že je to největší zlo. A přece, jak by nebyla právě tohle hanebná nevědomost, domnívat se, že víme, co nevíme?”⁴⁵ Sókrates, jak sám říká, se od svých spoluobčanů odlišuje tím, že se nebojí věcí, o kterých mnoho neví. Dále říká, že mnohem více se bude bát neposlouchat lepší bytosti, jakými jsou bohové, o čemž ví s jistotou, že je to ošklivé, než-li se bát smrti, o které neví nic.⁴⁶ Sókrates se tedy o sebe nebojí, bojí se ale o své soudce.⁴⁷ U athénskeho lidu nenachází pochopení a ti ho odsuzují k smrti vypitím jedu.

Sám Sókrates by si ale takový trest smrti v podobě sebevraždy, jaký mu byl uložen, samozřejmě nevybral. Sám by si za své počínání, ze kterého byl obžalován, ironicky navrhl stravování v prytaneiu, tak jako to přísluší například vítězům olympijských her.⁴⁸ Vážně ale Sókrates navrhuje peněžitou pokutu.

Sókrates tvrdí, že není možné, aby ho po smrti čekalo něco špatného, jelikož on vedl dobrý život. Smrt se dá chápat dvěma způsoby. Buď jako prostý konec života, nebo jako přechod duše někam jinam. Pokud by to bylo tak, že smrtí vše končí a mrtví o tom nic neví, znamenalo by to velkou výhru, jelikož je to stejné jako usnout. Pokud je smrt přestěhování duše na jiné místo, znamenalo by to například setkat se se zesnulými polobohy a básníky, což Sókrates považuje za nevýslovné štěstí.⁴⁹ Ať je to se smrtí tak či onak, není to pro člověka nic špatného, pokud byl za svého života dobrý.

Platón prostřednictvím Sókrata říká, že „nemá být pokládáno za nejkrásnější věc žítí, nýbrž dobře žítí.”⁵⁰ „Toto tvrzení je jedním z kroků v Sókratově argumentu, že v jistých případech lze přijmout (však nikoli) vyhledávat) smrt, jelikož bezmezné trvání na životě jej samotný znehodnocuje. Naším cílem, s ohledem na to, jak se rozhodujeme a jednáme, má

44 PLATÓN. *Euthyfrón: Obrana Sókrata ; Kritón*. 5., opr. vyd. Přeložil František NOVOTNÝ. Praha: OIKOYMENH, s. 38. 2005. ISBN 80-7298-140-4.

45 Ap. 29a-b.

46 Tamtéž, 29b.

47 JINEK, J. *Platónova Obrana Sókrata*, s. 148.

48 Ap. 36d-37a.

49 Tamtéž, 41a.

50 Tamtéž, 48b.

tedy být „dobře žítí“.⁵¹ Aby člověk žil dobrý život, má v první řadě pečovat sám o sebe, o duši, rozum a pravdu, namísto lpění na své pověsti či financích. Dalším znakem dobrého života je zkoumání a dotazování.⁵² Tak jako Sókrates neustále podroboval své spoluobčany otázkám o jejich vědění. O tom, jak žít dobrý život je zmínka i v dialogu Euthydemos, kde má Kleinias začít „milovat moudrost a pečovat o zdatnost, protože pak se stane co nejlepším.“⁵³

Obrana Sókrata končí jeho výrokem: „Ale už je čas, abychom odešli, já na smrt, vy k životu; kdo z nás jde k lepší věci, není známo nikomu, leda bohu.“⁵⁴

Dalo by se polemizovat o tom, zda se Sókrates na smrt neposlal sám. Mohlo by se zdát, že se přímo těší na to, až si vezme život. Možná by stačilo, kdyby svou obhajobu nevedl svým provokativním stylem a přiměl Athéňany k soucitu. Nebo pokud by alespoň přistoupil na to, že nebude ve svých řečech před mládeží pokračovat. Ovšem to by se pak jistě sám před sebou styděl. Sókrates vždy jedná spravedlivě, a pokud by na svém životě lpěl, nebylo by to v souladu s tím, co říká. Není ale rozdíl mezi přehnaným lpěním na životě za každou cenu a vážením si svého života? Je jasné, co se Platón snaží vyjádřit, ale není snad provokativní vystupování před soudem, tak jako to dělal Sókrates trochu zbytečné? Jistě by argumentoval tím, že jednal za každé situace spravedlivě. Není pochyb o tom, že on měl sám u sebe jasno. To ale neznamená, že jeho postoj je jediný správný.

Platón nám prostřednictvím Sókrata a jeho obhajoby ohledně smrti odkazuje 3 věci:

- 1) Sókrates spoléhá na svůj vnitřní hlas- daimonion. Tento dar, který má jediné on, ho vždy varuje v případě, že by si nějak škodil. Sókrates se tedy smrti nebojí. A nemusí se bát ani nikdo jiný, kdo se svým chováním a životním postojem Sókratovi podobá.⁵⁵
- 2) Smrt není nic hrozného. Dokud žijeme, tak se nás smrt netýká, a až zemřeme, nebudeme o tom již vědět. Nemá tedy smysl se smrti bát, nepřináší žádné utrpení.⁵⁶

51 JIRSA, Jakub, THEIN Karel a JINEK, Jakub. *Obec a duše: k Platónově praktické filosofii*. Praha: Filosofia, 2014. s. 34. ISBN 978-80-7007-426-8.

52 JIRSA, J. *Obec a duše: k Platónově praktické filosofii*, s. 35.

53 Euthyd. 275a-b.

54 Ap. 42a.

55 JINEK, J. *Platónova Obrana Sókrata*, s.142-144.

56 Tamtéž.

3) Bohové zasahují do všech oblastí života. Tudíž i Sókratův soud se vyvíjí v souladu s božskou vůlí, a je to tedy v pořádku.⁵⁷

Dále se ukázalo, jak vlastně vypadá život hodný žití. Je to takový život, který je zasvěcený péči o svou duši prostřednictvím filosofie, aby po smrti byla co nejlepší.

⁵⁷ JINEK, J. *Platónova Obrana Sókrata*, s.142-144.

1.3 Zákony

Kromě nepřímého čtení mezi řádky jako například v dialogu *Faidón*, můžeme v Platónových *Zákonech* nalézt krátkou pasáž s jeho jasným postojem k tomuto tématu. Kromě sebevraždy představím také pasáž věnovanou vraždě a vyložím vztah mezi oběma fenomény.

Sebevrahem tu míní toho, „kdo usmrtí sám sebe, násilně se připravuje o úděl prisouzeného života, ačkoli mu to ani obec rozsudkem neuložila, ani nebyl k tomu donucen tím, že by byl na někomu dopadl nadmíru bolestný a neuniknutelný osud, ani se mu nedostalo nějaké bezvýhodné hanby, s kterou by nebylo možno žít, nýbrž z lehkosti a z nemůžné zbabělosti sám sobě uloží bezprávný trest.“⁵⁸ Je tedy jasné, že sebevražda v Platónově pojetí je v některých případech přípustná. Například tedy, když je člověk vystaven osudu, který nedokáže snést. Těžko říct, do jaké míry se dá snést bolestný osud, a kdy už by měl člověk dobrý důvod se podle Platóna zabít. Obdobné je to i s bezvýhodnou hanbou. Není přímo psáno, jak velká hanba musí být, aby bylo na místě se podle Platóna zabít. Jak již víme, také je v pořádku, pokud obec rozhodne o usmrcení jejího člena, tak jako to bylo v případě Sókrata, kdy se má odsouzený zabít vlastní rukou.

V *Zákonech* nalezneme i pasáž, kde Platón sebevraždu v podstatě doporučuje. Pro toho, kdo by chtěl poškodit obec tím, že by vykradl nějakou svatyni, má doporučení. Pokud se zloději zrodí v hlavě myšlenka, měl by buď rozmlouvat s moudrými muži a pokusit se této myšlenky zbavit, “pakli ne, považ, že krásnější je smrt, a odejdi ze života.”⁵⁹

Platón také popisuje co se má se sebevrahem po smrti stát. Po jeho smrti mají být vykonány určité očistné rituály, není ale jasné jaké. Je proto potřeba, aby se nejbližší příbuzní zeptali vykladačů a podle toho jednali. Pohřbeni mají být sami a v blízkosti nesmí být pohřben nikdo další. Má být pochován na neplodných a bezejmenných místech a hrob nesmí být označen jeho jménem.⁶⁰

Zákon týkající se trestu za vraždu je také poměrně jasný. Tomu, kdo někoho zavraždí, má být zakázáno sdružovat se s lidmi. Svou přítomností nesmí poskvrňovat chrámy, tržiště, přístavy a další veřejná místa. Povinnost zakazovat vrahovy mezilidské styky leží na celé obci, ale nejvíce na rodině usmrceného. Pokud rodina takto nečiní,

58 Leg. 879d.

59 Tamtéž, 854c.

60 Tamtéž, 873d.

protiví se bohům. Dále kdokoli chce za usmrceného vymáhat spravedlnost, má veřejně pachatele donutit k výkonu trestu podle zákona. To vše se má konat v doprovodu modliteb, očištných rituálů, které stanoví bohové. Trestem mu má být také smrt a nesmí být pohřben v zemi usmrceného. Pokud by se chtěl vrah vyhnout soudu tím, že by odešel za hranice, stává se doživotním vyhnancem. A pokud se někdy vrátí, kdokoliv má právo ho beztrestně zabít.⁶¹

Samostatnou pasáž Platón věnuje i vraždě příbuzných. Trest za zavraždění blízké osoby má být takový, jaký bychom očekávali, smrt. To v tomto případě ale nestačí. Duše takového vraha se musí očistit stejným skutkem. Jestliže tedy někdo zabil svého otce, musí třeba v jiném životě zemřít rukou svého dítěte.⁶²

Podle toho, jak se Platón vyjadřuje o sebevraždě a o vraždě, nevidí mezi těmito akty příliš velký rozdíl, až na to, že sebevražda je v některých případech zřejmě přípustná. Zabít sebe, nebo zabít někoho, je v podstatě totéž. V obou případech se jedinci protiví bohům i obci. Ideálním trestem pro sebevraha by zřejmě podle Platóna byla opět smrt. Samozřejmě pokud by to bylo možné.

V této kapitole jsem prezentovala Platónovo pojetí sebevraždy tak, jak je podáno v *Zákonech*. Zjistili jsme, že sebevražda je zavrženíhodná a zbabělá, pokud se tak jedinec rozhodne, aby se vyhnul mírným těžkostem. V některých případech je ale ospravedlnitelná, například v důsledku bolestného osudu či bezvýchodné hanby. V některých případech sebevraždu dokonce doporučuje, a to těm, kteří by chtěli vykrádat svatá místa. Také jsem představila Platónův popis, jak nakládat s tělem sebevraha, a jaký by měl být trest pro vraha.

61 Leg. 871a-e.

62 Tamtéž, 872c-873a.

2 Sebevražda u Aristotela

Aristotelés se k sebevraždě vyjadřuje v *Etice Nikomachově* a okrajově i v *Etice Eudémově*.

Pro lepší pochopení jeho pohledu na sebevraždu jsem se rozhodla do mé práce zahrnout i pojmy, které s tématem mé práce úzce souvisí. V kapitole *Etika Nikomachova* vysvětlím pojmy jako dobrovolnost a nedobrovolnost, záměrná volba, statečnost a zbabělost. Ukážeme si, v jakých případech Aristotelés považuje člověka, který zemře za statečného a v jakých případech by ho nazval zbabělým. Předestřu jeho postoj k sebevraždě a ukážu, koho sebevrah svým činem nejvíce poškozuje. Také zjistíme, v jakých případech je sebevražda přípustná.

O přípustnosti sebevraždy budeme dále polemizovat i v kapitole *Etika Eudémova*. Aristotelés, zde jmenuje okolnosti, za nichž je možné si život vzít. Dále se dozvíme, kdy vlastně život stojí za žití.

2.1 Etika Níkomachova

V tomto Aristotelově významném spisu je poměrně jasně popsáno, jak se k sebevraždě staví. Budu se tedy zabývat příslušnými pasážemi. Nejprve se ale zaměřím na pojmy, které se sebevraždou souvisí.

Obecně se předpokládá, že sebevražda vychází z dobrovolnosti, tedy záměrné volby ukončit svůj život. Aristotelés vykládá dobrovolnost jakožto jednání, kdy člověk ví, co činí a vychází to z něho samého. To by případům záměrného ukončení života odpovídalo. Nedobrovolnost definuje jako to, „co se děje násilným donucením a z nevědomosti“⁶³

Předpokládejme, že člověk je k sebevraždě donucen vnějšími vlivy. Ty jistě nevychází z něho samého. Sebevražda by se dala v jistém smyslu chápat i jako akt nedobrovolný. Podlehnutí životním strastem, smutku, lítosti či bolesti by si dobrovolně nikdo nevybral.

Aristotelés také vymezuje pojem záměrné volby. Záměrná volba je prý něco dobrovolného, ale nedá se pokládat za totéž. Dobrovolnost je daleko širší pojem a disponují jí i děti a ostatní živé bytosti. Záměrné volby ale schopny nejsou a tato schopnost tedy připadá pouze rozumným bytostem, tedy dospělým lidem.⁶⁴

Sebevražda je sice akt smutný a bolestný, což by si člověk sám jistě nevybral, nicméně se přiklání k tvrzení, že Aristotelés by ho považoval za dobrovolný. Sebevrah nutně ví, co činí. Sebevražda je výsledkem záměrné volby, je spáchána s předchozí rozvahou, vědomě, a tudíž dobrovolně.

S tématem sebevraždy v Aristotelově pojetí úzce souvisí i jeho výklad statečnosti a zbabělosti. Pojednává se zde o jednotlivých ctnostech a špatnostech. Mezi takové ctnosti patří i statečnost. Dalo by se říct, že statečnost se nachází někde mezi bázní a smělostí. Ovšem bát se, je v některých případech v pořádku, například bát se hanby. Kdo se té bojí, je podle Aristotela dobrý.⁶⁵ Za největší statečnost považuje hrdě čelit smrti, a to především ve válce. Takový člověk si vyslouží pocty v obcích. Statečnost se ale rozhodně nevztahuje ke každé smrti. Například smrt na moři nebo úmrtí v důsledku nemoci se statečností nemají co dočinění.⁶⁶ Z výše uvedeného vyplývá, že pokud by člověk učinil záměrnou volbu jít do války, o které ví, že v ní s největší pravděpodobností zahyne, ale byl by natolik

63 EN. 111a25.

64 Tamtéž, 111b5-10.

65 Tamtéž, 1115a25.

66 Tamtéž, 1115a25-30.

statečný, že by přesto šel, je to dle Aristotelova popisu správné a takového člověka by zřejmě považoval za statečného. Není úplně jasné, co musí člověk dělat proto, aby byl nazýván zbabělým. Jde tedy spíše o to, co nedělá. Není statečný ve chvílích, které si to žádají. Zbabělý člověk je takový, který se bojí něčeho, čeho se bát nemá.⁶⁷

V kapitole věnované sebevraždě, se Aristotelés záměrnému usmrcení sebe sama z důvodu životních těžkostí příliš nevěnuje. Spíše se zaměřuje na lidské chování v boji, na statečnost a zbabělost. Ovšem jeho postoj k sebevrahovi, který se rozhodne ukončit svůj život pro běžné strasti, je zde popsán velice jasně: „Přivodit si však smrt,* abychom se vyhnuli chudobě nebo hoři lásky nebo vůbec nějakému zármutku, nenáleží člověku statečnému, nýbrž spíše zbabělci; jest totiž změkčilostí vyhýbat se protivenství, nepodstupuje sebevrah smrt proto, že jest to krásné, nýbrž proto, že se vyhýbá zlu.“⁶⁸ Jednou ze ctností, které Aristotelés popisuje, je statečnost. Podle něj je statečný i takový člověk, který dobrovolně ukončí život pro něco krásného. Této statečnosti, kdy se jedinec vlastně obětuje pro vyšší dobro, říká statečnost občanská.⁶⁹ Z toho plyne, že Aristotelés dobrovolné úmrtí v jistých případech připouští. Pokud by se ale chtěl člověk zabít, aby se vyhnul protivenství a zlu, je podle Aristotela zbabělý. Na to by Landsberg mohl namítat: „Lidí, kteří se nezabijí, protože jsou zbabělí, je jistě mnohem více než těch, kteří se zabijí ze zbabělosti.“⁷⁰ Nabízí se tedy otázka, zda sáhnout si na vlastní život, nevyžaduje vlastně tu největší odvahu vůbec?

Jak již bylo zmíněno, za největší statečnost považuje úmrtí v boji. Když jsou vojáci nuceni svými veliteli, aby nebojácně postupovali vpřed, musí být stateční právě proto, že statečnost je krásná vlastnost, ne proto, že se to v boji musí. Statečný člověk ani nesmí ustoupit z boje, když vidí na druhé straně jasnou převahu. Občanské vojsko totiž musí vytrvat a hrdě umírat. Pro správného občana by bylo ošklivé utíkat, smrt je v tomto případě správnější, jelikož útěk by byl zahanbující.⁷¹

Sebevraždě se také věnuje v kapitole o spravedlnosti k sobě samému. Aristotelés říká, že „zákon nepřikazuje usmrcovat se, to však, čeho nepřikazuje, zakazuje.“⁷² Z tohoto výroku je zřejmé Aristotelovo mínění. Člověk se zkrátka zabít nesmí, protože jednání proti

67 EN. 1115b30-35.

68 Tamtéž, 1116a10-5.

69 Tamtéž, 1116a15-20.

70 LANDSBERG, Paul Ludwig a NĚMEC, Jiří. *Zkušenost smrti*. Praha: Vyšehrad, 1990. s. 169. ISBN 8070210540.

71 EN. 116b15-20.

72 Tamtéž., 1138a5.

zákonu je nespravedlivé. Dále zde říká, že „kdo se usmrcuje ze zlosti, činí dobrovolně proti správnému úsudku to, čeho zákon nepřipouští; jedná tedy nespravedlivě. Ale proti komu? Snad proti obci, proti sobě však ne? Neboť trpí dobrovolně, nikdo však dobrovolně křivdy netrpí. Proto to také obec trestá a jakýsi bezectní lpí na tom, kdo se sám utratil, jako na člověku, který křivdí obci.“⁷³ Nejde tedy tak o to, že člověk uškodí sobě, což je zřejmé. Závažnější je, že aktem sebevraždy poškodí obec. To je u Aristotela nepřípustné.

V této kapitole jsem vyložila pojmy jako dobrovolnost, nedobrovolnost, záměrná volba, statečnost a zbabělost v Aristotelově pojetí a ukázala jejich souvislost s tématem mé práce.

Aristotelés sebevraždu zapovídá ze dvou důvodů:

- 1) Zabít se z důvodů běžných obtíží, které život přináší je zbabělé. Sebevrah se nezabije proto, že je to krásné, ale aby této tíži unikl.
- 2) Člověk tímto jednáním nejvíce poškodí obec, a to je nepřípustné. Zároveň ale připouští, že v některých případech je sebevražda přípustná. Například v úmrtí ve válce. V Etice Eudémově je tato myšlenka o okolnostech ospravedlňujících sebevraždu dále rozvinuta.

73 EN. 1138a5-10.

2.2 Etika Eudémova

I zde můžeme nalézt krátký úryvek týkající se sebevraždy. Pro běžné čtení možná nepatrný a zanedbatelný, ovšem pro mé zkoumání nesmírně důležitý. Zaměřím se na okolnosti, kdy je možné sebevraždu ospravedlnit a kdy je vlastně život hodný žití.

Aristotelés píše o lidech, kteří si v důsledku životní nepřízně vezmou život.⁷⁴ Doslova píše, že někdy v životě mohou nastat „takové události, kvůli kterým by se člověk života vzdal, kupříkladu nemoc, prudká bolest či zimniční stavy.“⁷⁵ Jestliže tedy člověk onemocní závažnou nevléčitelnou nemocí, která mu působí velké bolesti, je to podle Aristotela dostatečně dobrý důvod se zabít. Dále tvrdí, že pokud by takový člověk dostal možnost volby, raději by si zvolil nikdy se nenarodit. Prázdný život, který nenaplňuje ani utrpení, ani potěšení, by prý bylo lepší nežít.⁷⁶

Můžeme zde pozorovat jistou souvislost s dnes tak hojně diskutovanou eutanázií, neboli asistovanou sebevraždou. Člověk má právo zemřít a rozhodovat o svém těle pouze ve společnosti, ve které je respektován princip autonomie. Na tento princip se ovšem nemůžeme dostatečně spoléhat. Většina současných států či komunit, které eutanazii považují za legální ve skutečnosti stanovují konkrétní požadavky, za kterých je eutanazii možné provést tak, aby nedošlo k jejímu zneužití. Lidé mají společnou sdílenou představu o tom, který život stojí za žití a který již ne. Asistovaná sebevražda je proveditelná pouze v případě, že konkrétní případ není v rozporu s touto představou.⁷⁷

Pokládá si otázku, které jsou to vlastně věci, které činí život hodným žití? Pokud by to, co se člověku děje, bylo výsledkem pouhé náhody, nic by ho nedokázalo přimět k tomu, aby chtěl spíše žít než zemřít. Život má pro člověka smysl, a je tedy hodný žití jen v případě, že jedná dobrovolně. Ovšem nestačí dobrovolné jednání na nízké úrovni, jako tomu je u dítěte, ale zralým rozhodováním. Jinými slovy, pokládáme život za hodný žití proto, že máme možnost volby. Volíme podle toho, co nám připadá hodnotné. Volíme v souladu s tím, o čem se domníváme, že má význam pro naši *eudaimonii*.⁷⁸ Svým specifickým slovem *eudaimonia*, jenž je mnohdy škoda překládat, míní blaženost.

74 NUSSBAUM, Martha Craven. *Křehkost dobra: náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*. Přeložil Daniel KORTE. Praha: OIKOYMENH, 2003. s. 606. ISBN 80-7298-089-0.

75 EE. 1215b15-20.

76 Tamtéž, 1215b25.

77 MATSUDA, Tsuyoshi, WOLFF Jonathan a YANAGAWA Takashi. *Risks and Regulation of New Technologies* [online]. Singapore: Springer Singapore Pte. Limited, 2020 [cit. 2023-04-23]. s. 144. ISBN 978-981-15-8689-7. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=6419282>

78 NUSSBAUM, M. C.. *Křehkost dobra: náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*, s. 606-607.

Blaženost je to, pro co všechno děláme a to, po čem skutečně toužíme. Vše, co děláme, děláme proto, abychom dosáhli blaženosti. Blaženost je kritériem, podle kterého hodnotíme, zda je život šťastný či nešťastný, naplněný či nenaplněný.⁷⁹ Hovoří také o Anaxagorovi a o tom, že byl často dotazován, proč je lepší býti naživu, nežli býti mrtev. Ten odpovídal, že: „Kvůli zkoumání nebe a uspořádání kosmu.“ Pro Anaxagora by tedy život hodný žití byl takový, který je naplněn věděním.⁸⁰

Aristotelova úvaha o dobrovolném rozhodování je velice trefná, protože pokud bychom si připustili, že vše, co se nám děje, je výsledkem pouhé náhody a že nic sami nemáme v rukách, mělo by smysl zůstat na živu?

V rozebrané pasáži *Etiky Eudémovy* se ukázalo, že sebevraždu je možné ospravedlnit, pokud člověka trápí velké bolesti či nevléčitelná nemoc. Dále se ukázalo, že život stojí za to žít, pokud se člověk může dobrovolně rozhodovat.

⁷⁹ ARISTOTELÉS. *Etika Eudémova*. Přeložil Viktor ZAVŘEL, Jan BRÁZDIL. Praha: Dybbuk, 2020. Stoa. s. 145. ISBN 978-80-7438-233-8.

⁸⁰ EE. 1216a10-15.

3 Komparace

V této části mé práce budu porovnávat názory na sebevraždu obou filosofů. Vyzdvihnu podobnosti i odlišnosti mezi jejich pohledy. Tyto pohledy dále porovnáám s křesťanskou tradicí a stoickou filosofií. V neposlední řadě budu komparovat i s dnešními postoji, a kromě Sókratovy smrti představím i další kontroverzní „sebevraždy“.

Jak jsme již zjistili, tak Platón i Aristotelés sebevraždu zakazují. Zároveň ale jmenují jisté okolnosti, za kterých je ospravedlnitelná. U Platóna je to nadmíru bolestný osud či bezvýchodná hanba. U Aristotela jsou to velké bolesti či nevléčitelná nemoc. Přiznejme si, že ač oba filosofové sebevraždu výslovně zakazují, je poměrně jednoduše ospravedlnitelná. Georges Minois poznamenává, že Platónův přístup k sebevraždě není jednoznačně odsuzující, ale spíše se staví proti sebevraždě, která je spáchána za určitých okolností. Nejednotnost jeho výroků může naznačovat, že se ještě zcela nerozhodl, jak se k sebevraždě stavět.⁸¹

„Je pozoruhodné, že jak Platón, tak Aristotelés uvažují o sebevraždě z hlediska povinností a služeb, které má člověk plnit, a za něž má být jakožto člověk odpovědný.“⁸² Oba chápou člověka jako společenského tvora, kterému je nadřazena obec. V Platónově pojetí, tím člověk poškozuje bohy a v Aristotelově pojetí společnost. Člověku není dovoleno nad sebou takto převzít kontrolu. Zajímavé je, že se tedy oba pohledy shodují v tom, že zabitím sebe sama člověk nejvíce poškodí někoho jiného.

Sebevražda byla běžnou smrtí řeckých filosofů. Platón uděluje filosofům místo v obci a radí jim, aby své místo neopouštěli. Pro Aristotela člověk patří vlasti, a nemá právo ji usmrcením sebe sama připravit o svou aktivitu.⁸³

Platón i Aristotelés se také vyjadřují k případům, kdy by úmrtí v podstatě doporučili. Platón v *Zákonech* hovoří o trestu pro člověka, který by měl v úmyslu vykrást nějakou svatyni. Takovému zloději sebevraždu přímo doporučuje. Aristotelés považuje úmrtí v boji za statečné a krásné, a píše o něm v kapitole věnované sebevraždě. Nicméně jako sebevraždu jej pravděpodobně nevnímá. Vnímá jej spíše jako druh statečnosti. Jelikož je ale podle něj úmrtí v boji krásné, zřejmě by ho doporučil.

81 SHERSHOW, S. C. *Deconstructing dignity: a critique of the right-to-die debate*, s. 101.

82 RIST, J. *Stoická filosofie*, s. 246.

83 LANDSBERG, P. *Zkušenost smrti*, s. 179.

Dále můžeme porovnávat podmínky, za kterých je život hodný žití. U Platóna je to takový život, který je naplněn filosofií. Aristotelés zase tvrdí, že život stojí za to žít, pokud můžeme činit dobrovolná rozhodnutí, jelikož být na živu za předpokladu, že nemáme svobodnou vůli, by bylo zbytečné.

Je na místě srovnat Platónský a Aristotelický pohled na sebevraždu i s křesťanskou tradicí. Sv. Augustin se k sebevraždě vyjadřuje následovně: „Také to není náhodou, že ve svatých kanonických knihách nikde nenalzáme božský příkaz nebo dovození, abychom si sami způsobili smrt, třeba pro dosažení samé nesmrtelnosti nebo pro odvrácení či odstranění nějakého zla. Že nám to je zakázáno, plyne i z přikázání ‚Nezabiješ,‘ obzvláště, když tu nestojí ještě ‚svého bližního‘, asi jako, když bylo křivé svědectví zapovědno slovy: ‚Nepromluvíš křivého svědectví proti bližnímu svému.‘“⁸⁴ Augustin se k sebevraždě staví mnohem odmítavěji než Platón či Aristotelés. Jako dobrý a spravedlivý důvod pro dobrovolné ukončení života by podle Augustina mohla být sebevražda spáchaná za účelem vyhnutí se hříchu. Ovšem ani ten důvod, ani žádný jiný není spravedlivý.⁸⁵ Pokud je ale sebevražda zakázaná autoritou Boha, který nás stvořil, proč by nám vůbec ta možnost sáhnout si na život byla poskytnuta?⁸⁶

Augustin se ale v jistém směru s Platónem i Aristotelem shoduje. Připouští, že usmrcení je možné na základě božského příkazu či uložení zákonem.⁸⁷ Padnout v boji je podle Augustina v pořádku.⁸⁸ S tím by souhlasil především Aristotelés. Dále je v pořádku uložit zločinci trest smrti.⁸⁹ Tuto myšlenku by pravděpodobně podpořil Platón. Augustin stejně tak jako Platón v zabití sebe sama či v zabití jiného člověka nevidí rozdíl. V obou případech se jedná o vraždu.⁹⁰

„... nikdo si nesmí způsobit samovolnou smrt, vyhýbaje se časným strastem, aby neupadl ve věčné: ani pro cizí hříchy, sice ten, jehož nemohl poskvnit hřích cizí, by začal mít tento jako svůj vlastní; ani pro svoje hříchy minulé, pro které je tím více třeba tohoto života, aby mohly být odčiněny pokáním; ba ani z touhy po lepším životě, v nějž po smrti doufáme, protože sebevrahy lepší posmrtný život nečeká.“⁹¹

84 AUGUSTIN. *O boží obci knih XXII*. Přeložil Julie NOVÁKOVÁ. Praha: Karolinum, 2007. s. 57. ISBN 9788024612843.

85 AUGUSTIN. *O Boží obci*, s. 64.

86 LANDSBERG, P. *Zkušenost smrti*, s. 170.

87 AUGUSTIN. *O Boží obci*, s. 58.

88 Tamtéž.

89 Tamtéž.

90 Tamtéž, s. 59.

91 AUGUSTIN. *O Boží obci*, s. 63.

„Všichni víme, že křesťanství, stejně jako každá morální teologie, považuje sebevraždu za smrtelný hřích a v žádném případě ji nepřipouští jako oprávněnou. To vše je zcela jasné a zdálo by se, že k tomu není co dodat. Sebevražda je zakázána autoritou boží.“⁹² V tomto se křesťanství s platónským a aristotelským pohledem na sebevraždu velice liší. „Je mi velice nápadné, že mezi všemi morálkami je křesťanská morálka jediná, která odmítá sebevraždu tak *absolutně a bez výjimky*. Někteří filosofové, jako Platón a platonici, jistě pěstují určitý odpor vůči sebevraždě. Není však žádný mimokřesťanský filosof, který by sebevraždu považoval ve všech případech za zločin, za těžkých hřích.“⁹³

Pro Augustina je sebevražda nepřijatelná vždy, naopak stoická filosofie se na tento akt dívá poměrně shovívavě. Stoicismus je filosofie klidu a svobody. Sebevraždu tedy vnímá jako například odchod z divadla, pokud nás představení přestane bavit. Stoická filosofie dává člověku na výběr v otázce života a smrti. Ve stoickém pojetí je i smrt Sókrata dobrovolný akt. On sám si smrt vybral namísto života ve vyhnanství.⁹⁴ T. G. Masaryk píše ve své knize: „sebevražda je článkem víry stoicismu.“⁹⁵

Mezi filosofy se sebevraždou hojně zabýval i Immanuel Kant. Jeho nesouhlas se sebevraždou vychází ze znění kategorického imperativu. „Člověk, který je v pokušení vzít si vlastní život, by si měl podle Kanta položit otázku, zda by se zásada jeho rozhodnutí mohla stát zásadou všeobecného zákonodárství.“⁹⁶ V podstatě si tedy člověk podle Kanta nesmí vzít život, protože se to zkrátka dělat nemá. Ne kvůli bohům, ani kvůli obci, ale proto, že by tím jedinec jednal v rozporu se svým morálním přesvědčením. Každý přece v hloubi duše ví, jak se ve světě chovat. V pomyšlení na vraždu jiného či sebe samého cítíme jistý nesoulad. Navíc sebevražda se nikdy nemůže stát obecně platným zákonem.

Pozornost si zaslouží i srovnání se současnou dobou. I Masaryk sebevraždu vnímá jako násilný a nepřírozený odchod ze života, jako nějakou výjimku, oproti všem dalším způsobům úmrtí. Za sebevraždu považuje například i dlouhodobé opomíjení hygieny či etiky a úmyslné vystavování se nebezpečí.⁹⁷ Masaryk konkrétně úmrtí ve válce vnímá jako

92 LANDSBERG, P. *Zkušenost smrti*, s. 167.

93 Tamtéž, s. 167-168.

94 Tamtéž, s. 171-172.

95 MASARYK, Tomáš Garrigue a SROVNAL, Jindřich. *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. 4. české vyd. Praha: Ústav T.G. Masaryka, 1998. s.128. ISBN 8090197140.

96 LANDSBERG, P. *Zkušenost smrti*, s. 180.

97 MASARYK, T. G. *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*, s. 16.

jednu z přirozených smrtí.⁹⁸ Aristotelés považuje úmrtí ve válce za něco statečného. Tedy jako něco obdivuhodného a hodného následování.

„Sebevraždu nacházíme ve všech údobích civilizačního vývoje člověka. Zdá se, že počet sebevražd s rozvojem civilizace roste.“⁹⁹ Tedy, že dnes je míra sebevraždnosti podstatně vyšší než ve starověku. Počet sebevražd je ale přímo úměrný počtu obyvatel, kterého je dnes mnohem více. Tedy čím více obyvatel, tím můžeme, ale nemusíme, zaznamenat více sebevražd.¹⁰⁰

Příčinou sebevraždy je vždy neštěstí, které jedinec nedokáže snést.¹⁰¹ Jak je ale možné, že výtobytky moderní civilizace nečiní lidstvo šťastnější, ale naopak nešťastnější? Sebevraždnost je „největší v těch zemích a u těch národů, kde je nejvíce nemetodického a nepraktického polovzdělání. Vědění, jehož nemožno užít, činí člověka fantastickým, přivádí k poštilému hloubání, tvoří neukojitelné potřeby, odmítá chuť k užitečné práci a vede konečně k omrzlosti života.“¹⁰² Fakt, že je dnes společnost unavena životem, vyplývá z nedostatečného rozumového a mravního vzdělání.¹⁰³ Každý ale na stejnou situaci bude reagovat jinak. Viewegh tvrdí, že faktorem sebevraždy není objektivní situace, ale subjektivní prožitek a hodnoty každého jednotlivce.¹⁰⁴

Platónův a Aristotelův pohled se s dnešní dobou shoduje jistým nesouhlasem se sebevraždou. Člověka ale nechápou jako svobodného jedince, tak jako novověká filosofie. Vnímají ho jako součást společnosti, takže sebevraždu neberou jako projev lidské svobody, ale naopak sebevraždu člověk smí spáchat jen za mimořádných okolností. V současné době je kladen čím dál tím větší důraz na individualitu a nezávislost. Každý člověk je vnímán jako samostatná jednotka. Což je tedy velice rozdílný způsob od chápání člověka a sebevraždy ve starověku. Pokud cizí člověk spáchá sebevraždu, nijak zvlášť se nás to nedotýká. Podle starověkého názoru bychom ale měli být pohoršeni, protože dotyčný dále nebude plnit svou úlohu v obci.

98 Tamtéž, s. 15.

99 VIEWEGH, J. *Sebevražda a literatura*, s. 14.

100 MASARYK, T. G. *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*, s. 35.

101 Tamtéž, s. 63.

102 Tamtéž, s. 65.

103 Tamtéž, s. 76.

104 VIEWEGH, J. *Sebevražda a literatura*, s. 88.

Existují jistě případy, kdy člověk přijme smrt pro vyšší dobro, jako například Jan Palach, který se rozhodl upálit na protest proti komunistickému režimu, nebo svým způsobem i Jan Hus, který odmítal odvolat svá kázání a kritiku církve, nebo právě Sókrates, který ale zřejmě neměl na výběr. Tyto smrti porovnávám pro jejich diskutabilnost. Na jednu stranu se dají považovat za sebevraždu, na druhou stranu jako vraždu spáchanou společností.

Chápeme Sókrata, který pokorně přijal smrt a chápeme i Husa, který si tvrdě stál za svým. Jak ale chápat sebevraždu Jana Palacha? „Jinoch, který vzplál jako pochoděň, připomíná pro všechny budoucí časy nesamozřejmost života. V pozadí smrti Sókratovy a Husovy jsou jejich vlastní slova jako doprovodné zdůvodnění oběti. Čin jinocha v lednu 1969 je naproti tomu výkřik beze slov. Némá, nemluvná smrt nevyhlašuje politický program, nevybízí k pokání, nechce být obžalobou, pouze připomíná a zapřísahá.“¹⁰⁵ Připomíná, že je třeba za svá přesvědčení a svobodu projevu bojovat. Především ale nesmíme být pasivní a lhostejní k dění ve společnosti. Palachova sebevražda byla hybnou silou ke změně nejen svým extrémním činem, ale i tím, že byla spáchána mladým a vzdělaným člověkem, který mohl mít celý život před sebou. Nicméně Palachův čin by mohl být spíše nazýván sebeobětováním, nežli sebevraždou. Podle Masaryka stojí sebeobětování mimo princip sebevraždy.¹⁰⁶

V jistém směru jsou si tyto tři smrti podobné. Ke všem došlo pro vyšší dobro a zároveň k žádné dojít nemuselo. Pokud by se Sókrates rozhodl hrát na strunu citů svých soudců, ke smrti by možná nedošlo. Kdyby Jan Hus s jistou dávkou sebezapření své učení odvolal, upálen by nebyl. Jana Palach sice byl k sebevraždě dohnán tehdejším režimem, nicméně spáchal ji zcela dobrovolně, a tudíž k ní také dojít nemuselo. Platón by Palachův čin jistě ocenil. Lpět na životě za každou cenu je podle něj zbabělé, a pokud Palach cítil, že na něj doléhá taková nutnost, musel jí vyhovět. Pro Aristotela by byl takový člověk, který se obětuje pro svou obec, statečný. Nezabil se totiž kvůli svému nepohodlí, ale pro lepší budoucnost svých spoluobčanů.

105 KOSÍK, Karel. *Jinoch a smrt*. Praha: Hynek, 1994. s. 29. ISBN 80-85906-14-7.

106 MASARYK, T. G. *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*, s. 15.

Závěr

Cílem mé práce bylo interpretovat a porovnat vybrané pasáže z Platónových a Aristotelových spisů týkající se sebevraždy. Závěrem bych tedy ráda shrnula poznatky mého dosavadního bádání a zodpověděla otázky, jež byly položeny v úvodu mé práce.

Platón sebevraždu zakazuje, protože člověk je božím majetkem. Je na světě v jakémsi vězení a není mu dovoleno z něj utíkat. Lpět na životě je sice špatné, protože to život samotný znehodnocuje, ale rozhodně nemáme dovoleno se zabíjet.

V případě bezvýchodné hanby či nadmíru bolestného osudu Platón sebevraždu připouští. Zabít se je také možné v případě, že nám dají bohové nějaké znamení. Sebevraždu v podstatě doporučuje vykradačům svatyň.

Smrti se nemusíme bát, protože o ní vlastně nikdo nic jistého neví. Především filosofové se bát nemusí, protože je po smrti čeká největší dobro. Máme se také snažit o skutečné poznání, kterého lze ale dosáhnout pouze po smrti. Tělo je při poznávání pravdy překážkou.

Ukázalo se, že duše je nesmrtelná na základě čtyř argumentů: 1. Opačné vzniká z opačného. 2. Argument o rozpomínání. 3. Argument, který je založen na tom, čemu se duše a tělo podobá. 4. Duše jako oživovací element nikdy nemůže přijmout smrt. Duše přicházejí z podsvětí a zase se do něj vrací.

Již za života bychom měli pečovat o svou duši tak, aby po smrti byla co nejlepší. Duši sebevraha lepší posmrtný život nečeká.

Dobré žití je podle Platóna takové, které je naplněno filosofií a péčí o duši.

Ač Sókrates sám pravděpodobně svou smrt za sebevraždu považoval, přikláním se tvrzení, že se jedná o formu trestu smrti. Za své počínání by si podle svých slov zasloužil spíše odměnu nežli trest.

Mezi sebevraždou a vraždou Platón nedělá rozdíly. V obou případech se vrah protiví bohům a obci. Horší je pouze vražda příbuzného. Na takovém skutku vrahova duše trpí více.

Aristotelés sebevraždu výslovně zakazuje. Ne však z důvodu, že by tím jedinec nejvíce poškodil sám sebe, ale proto, že svým činem nejvíce poškodí obec a připraví ji tak svým činem o svou aktivitu. Také proto, že to zkrátka není krásné.

Akt sebevraždy je u Aristotela také poměrně jednoduše ospravedlnitelný. Je tedy možné si vzít život, pokud by člověk trpěl nevyléčitelnou nemocí či nesnesitelnými bolestmi. Prázdný život, který není naplněn ani radostí ani utrpením, by také bylo lepší nežít.

Za zbabělého můžeme považovat takového sebevraha, který se usmrtí proto, aby unikl mírným těžkostem života. Statečná „sebevražda“ je například hrdé umírání v boji.

Dobré žití je pro Aristotela takové, kdy člověk jedná dobrovolně. Život stojí za žití pouze v případě, že máme možnost volby, a můžeme se dobrovolně rozhodovat.

Dobrovolné jednání je takové, kdy člověk ví, co činí. Nedobrovolné je to, co se děje z nevědomosti či násilným donucením.

Jak Platón, tak Aristotelés, sebevraždu zakazují. Platón z důvodu, že tím jedinec nejvíce poškodí bohy. Aristotelés proto, že jedinec tak nejvíce poškodí obec. U obou filosofů je ale možné sebevraždu poměrně jednoduše ospravedlnit. Pokud jedinec dostane boží znamení či ho tíží nadmíru bolestný osud, je v takovém případě udělena jakási výjimka a na život si sáhnout může.

Křesťanská tradice oproti tomu sebevraždu v podstatě neomlouvá. Sv. Augustin se s Platónem a Aristotelem shoduje pouze v tom, že připouští usmrcení na základě božského příkazu, či padnutí v boji. Stoická filosofie je naopak myšlenice sebevraždy poměrně otevřená.

Novodobější filosofie pojímá člověka jako individuum, na rozdíl od starověkého pohledu, kdy je součástí celku. Kant se dívá na zákaz sebevraždy z úplně odlišného úhlu pohledu než starověká filosofie Platóna a Aristotela. Pro něj je sebevražda nepřípustná, protože takové jednání se nikdy nemůže stát obecně platným zákonem. I Masaryk se k sebevraždě staví odmítavě. Sebevraždu vnímá jako nepřírozenou výjimku, oproti dalším úmrtím.

Sókratova smrt vychází ze stejné podstaty jako smrt Jana Husa. Oba si stáli za svým a tím se v podstatě sami odsoudili. Úmrtí Jana Palacha je svou podstatou odlišné. Jedná se spíše o sebeobětování nežli o sebevraždu.

Větší či menší odpor k sebevraždě je zřejmě všemi sdílený. Neměla by ale být pokládána na stejnou úroveň jako vražda. Nic není černobílé, a tak se ani o sebevraždě nedá říct, že je jednoznačně a za všech okolností špatná. Platón i Aristotelés nám přece odkazují hned několik omluvitelných okolností.

Seznam literatury

ARISTOTELÉS. *Etika Eudémova*. Přeložil Viktor ZAVŘEL, Jan BRÁZDIL. Praha: Dybbuk, 2020. Stoa. ISBN 978-80-7438-233-8.

ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. 3. nezměn. vyd. Přeložil Antonín KRÍŽ. Praha: Rezek, 2009. ISBN 80-86027-29-5.

AUGUSTIN. *O boží obci knih XXII*. Přeložil Julie NOVÁKOVÁ. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 9788024612843.

JINEK, Jakub. *Platónova Obrana Sókrata*. Praha: OIKOYMENH, 2016. ISBN 978-80-7298-228-8.

JIRSA, Jakub, THEIN Karel a JINEK, Jakub. *Obec a duše: k Platónově praktické filosofii*. Praha: Filosofía, 2014. ISBN 978-80-7007-426-8.

KOSÍK, Karel. *Jinoch a smrt*. Praha: Hynek, 1994. ISBN 80-85906-14-7.

LANDSBERG, Paul Ludwig a NĚMEC, Jiří. *Zkušenost smrti*. Praha: Vyšehrad, 1990. ISBN 8070210540.

MASARYK, Tomáš Garrigue a SROVNAL, Jindřich. *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. 4. české vyd. Praha: Ústav T.G. Masaryka, 1998. ISBN 8090197140.

MATSUDA, Tsuyoshi, WOLFF Jonathan a YANAGAWA Takashi. *Risks and Regulation of New Technologies* [online]. Singapore: Springer Singapore Pte. Limited, 2020 [cit. 2023-04-23]. ISBN 978-981-15-8689-7. Dostupné z:

<https://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=6419282>

NUSSBAUM, Martha Craven. *Křehkost dobra: náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*. Přeložil Daniel KORTE. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-089-0.

PLATÓN. *Euthyfrón: Obrana Sókrata ; Kritón*. 5., opr. vyd. Přeložil František NOVOTNÝ. Praha: OIKOYMENH, 2005. ISBN 80-7298-140-4.

PLATÓN. *Faidón*. 6., opr. vyd. Přeložil František NOVOTNÝ. Praha: OIKOYMENH, 2005. ISBN 80-7298-158-7.

PLATÓN. *Platónovy spisy*. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-066-1.

PLATÓN. *Zákony*. 2. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-31-3.

RIST, John M. *Stoická filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 1998. ISBN 80-86005-06-5.

SHERSHOW, Scott Cutler. *Deconstructing dignity: a critique of the right-to-die debate*. Chicago: The University of Chicago Press, 2014. ISBN 9780226088266.

ŠPINKA, Štěpán. *Duše a zlo v dialogu Faidón: duše a řeč I*. Praha: OIKOYMENH, 2009. ISBN 978-80-7298-423-7.

VIEWEGH, Josef. *Sebevražda a literatura*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, 1996. ISBN 8085880105.